

BULGAR TARİH LİTERATÜRÜ VE DERS KİTAPLARINDA BİRİNCİ BALKAN SAVAŞI'NIN DEĞERBİLİMSEL BOYUTLARI*

Yrd. Doç. Dr. Mümin İSOV**

ÖZET

Her ulusal topluluk kendi tarihi için özel bir anlayışa sahiptir ve bu onu diğerlerinin tarihinden ayırmaktadır. Çeşitli milliyetçiliklerin bu bilişsel kaynakların didaktik kullanımları, genellikle farklı tarihsel duyarlılık ve dolayısıyla aynı olaylara farklı bakış üretir. Bu metinde, Birinci Balkan Savaşı, Bulgar milliyetçiliğinin oluşumunun çeşitli aşamaları bağlamında ele alınarak, Bulgar tarih yazımı ve tarih kitaplarının projeksiyonları gösterilmektedir. Bu çalışmanın bir diğer odak noktası ise savaş ve konuyla ilgili kamuoyunda yapılan spekülasyonları bilimsel ve eğitsel bakımından incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Balkan Savaşı, Bulgar Milliyetçiliği, Bulgar Tarih Literatürü, Tarih Ders Kitapları, Tarih Propagandası, Etnik ve Dini Grupların İlişkileri.

AXIOLOGICAL DIMENSIONS OF THE FIRST BALKAN WAR IN THE BULGARIAN HISTORY LITERATURE AND TEXT BOOKS

ABSTRACT

Every nationality has its own specific understanding of its history which distinguishes itself from the others. The didactic use of the resource of the different nationalisms leads to a different historical sensitivity and produces different

* Bu makale, 22-24 Mayıs 2013 tarihlerinde Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde düzenlenen *100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913): İhtilaflı Duruşlar* isimli Uluslararası Konferansta sunulan bildiriden hareketle yeniden gözden geçirilerek kaleme alınmıştır.

** Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü, Balkan Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Edirne, E-mektup: mumun.isov@gmail.com.

MÜMIN İSOV

perspectives towards the same historical events. The text shows the projections of the First Balkan War in the Bulgarian historiography and history textbooks in the context of the different phases of the Bulgarian nationalism. Another focus of the study is to examine the speculations, which were made in the Bulgarian public opinion from scientific and educational perspectives.

Keywords: First Balkan War, Bulgarian Nationalism, Literature of Bulgarian History, History Text Books, Propaganda of History, Relations of Ethnic and Religious Groups.

Giriş

Milliyetçiliğin önde gelen kuramcılarında biri olan Benedict Anderson'a göre "ulus sınırlı olarak hayal edilir, çünkü belki de bir milyar insanı kapsayan en büyüğünün bile, ötesinde başka uluslara mensup insanların yaşadığı, esnek de olsa sınırları vardır".¹ Bu nedenle mekânsal olarak millî sınırların belirlenmesi milliyetçiliğin en önemli işlemlerinden biridir.² Etnik çeşitliliğinden ve toprak taksimatı konusunda yerleşmiş prensiplerin olmaması (ve neticesinde toprak iddiasında bulunan taraflar arasında sürekli devam eden bir rekabetin ortaya çıkması) nedeniyle Balkanlar'da her bir milletin haritası genelde "kutsal millî toprak" olarak tanımlanmaktadır.³

Millî sınırların kutsal niteliği 3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos Antlaşması'yla Bulgaristan örneğinde meşrulaşmıştır.⁴ Aynı yılın yaz aylarında Berlin Antlaşması'yla yapılan toprak ve demografik coğrafyanın

¹ B. Anderson, *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, İngilizce'den Çeviren: İ. Savaşır, İstanbul 1995, s. 21.

² E. Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, Türkçeleştirenler: B. Ersanlı ve G. Göksu Özdoğan, II. Baskı, İstanbul 2008, s. 197, A. D. Smith, *Millî Kimlik*, Çeviren: B. Sina Şener, İstanbul 1999, s. 33-34.

³ K. Kazer, *Priyatelstvo i Vrajda na Balkanite. Evrobalkanski Predizvikatelstva*, Sofya 2003, ss. 148-152.

⁴ İ. İlçev, *Rodinata mi-Prava ili Ne! Vınşnopolitiçeska Propaganda na Balkanskite Strani 1821-1923*, Sofya 1995, s. 41; İ. İlçev, "Mitt za Sanstefanska Bılgariya Kato 'Sveštena Krava' na Bılgarskiya Patriotizm", *İstoriya*, 6, 1995, ss. 55-60. Bkz. *Voynata Mejdu Bılgariya i Turtsiya 1912-1913, Podgotovka na Voynata*, Cilt I, Sofya 1937, ss. 2-3. S. Popov, "Bılgariya: Granitsi, Teritoriya, Naselenie", içinde *Poluvekovna Bılgariya, İlüstrovan Übileen Album, 1878-1929*, Sofya 1929, ss. 21-22.

BULGAR TARİH LİTERATÜRÜ VE DERS KİTAPLARINDA BİRİNCİ BALKAN
SAVAŞI'NIN DEĞERBİLİMSSEL BOYUTLARI

revizyonu Bulgar milliyetçiliğine tarihî bir görev yüklemiştir: Bulgar millî birliğinin Ayastefanos sınırları içerisinde gerçekleştirilmesi.⁵

Bu millî programın gerçekleştirilmesi ile ilgili çözüm arayışlarında farklı yol ve yöntemlere başvurulmuş ve sonunda Osmanlı İmparatorluğu ile doğrudan savaş yoluna gidilmiştir. 1878'de Bulgar Prenslığı'nin kurulmasından itibaren toprak bütünlüğü ve millî birlik ruhu içinde (-ki bu durum güçlü Türk/Müslüman karşıtı duygular yaratmıştır)⁶ yetiştirilen Bulgar toplumu savaş ilanını büyük bir vatanperverlik hevesiyle karşılarken⁷ savaşı kurtuluş savaşı olarak benimsemiştir.⁸ İredantizmin (kurtarımcılık) ideolojik kurallarını takip eden⁹ resmî bildiri, yapılacak savaşı kutsallık mertebesine taşırken aynı zamanda bu savaşı "kurtuluş savaşı" olarak tanımlamıştır.¹⁰

Her bir millî topluluğun, spesifik ve kendisini diğerlerinden farklı kılan tarihi ile ilgili belirli bir anlayışı vardır.¹¹ Bu "benzersiz" bilişsel kaynağın farklı milliyetçiliklerdeki didaktik kullanımı temel olarak farklı bir tarih hassasiyetine ve dolayısıyla aynı olaylarla ilgili farklı görüşlere sebep

⁵ *Voynata Mejdu Bilgariya i Turtsiya 1912-1913, Podgotovka na Voynata*, Cilt I, ss. 3-4. G. P. Genov, "Petdeset Godişna Borba za Nezavisima Dirjava", *Poluvekovna Bilgariya, İllustrovan Übileen Album, 1878-1929*, Sofya 1929, ss. 144-148.

⁶ E. İvanova, *Balkanite: Sijitelstvo Na Vekovete. İzsledvane Virhu (Ne) Sistoyavaneto Na Balkanskata Modernost*, Sofya 2005, s. 210; M. Radeva, *Uçiliştnoto İstoriçesko Obrazovanie V Bilgariya (1878-1944), Metod ve Tarih Analizi*, Sofya 2008, s. 81; Ayrıca Bkz. Pouçeniya za Voynika-Grajdantin, Haz. Albay K. Solarov, Şumen 1928, s. 480, 493; İ. Stefanov, "Zapiski na Artileriyskiya İnjenor", *Voeno-istoriçeski Sbornik*, 5, 1996, s. 107; *Balkanskata Voyna v Spomenite na Sivremennitsi i Uçastnitsi*, Kayıt eden: P. Marinov, Düzenleme: N. Haytov, Sofya 1973, s. 12; Albay Petir Dirvingov, *İzbrani Proizvedeniya*, Haz. S. Penkov, Sofya 1988, s. 55; *Saga za Balkanskata Voyna, Dnevnik na Sveštenik İvan Doçev*, Sofya 2012, s. 24, 46; D. Azmanov, *Moyata Epoha 1878-1919*, Sofya 1995, s. 90.

⁷ P. Dirvingov, *İstoriya Na Makedono-Odrinskoto Opilçenie*, Cilt I: *Jivott i Deystviyata na Opilçenieto viv Voyna S Turtsia*, Sofya 1919, ss. 2-8; S. Radev, *Tova, Koeto Vidyah ot Balkanskata Voyna, Konferenstiyata v Bukureşt i Bukureşkiyat Mir ot 1913 godina*, Sofya 2012, ss. 25-26; *Saga za Balkanskata...*, s. 24; D. Azmanov, *a.g.e.*, s. 90; D. Kazasov, *Vidyano i Prejiviyano 1891-1944*, Sofya 1969, s. 155; Bkz. *Balkanskite Voyni po Stranitsite na Bilgarsliya Peçat 1912-1913*, (Külliyat), Haz. P. Kişkilova, Sofya 1999, ss. 26-38.

⁸ N. Dodov, *Dnevnik po Balkanskata Voyna*, Sofya 2006, s. 95; *Saga za Balkanskata....* s. 28; Azmanov, *a.g.e.*, s. 90. Kazasov, *a.g.e.*, s. 155.

⁹ Smith, *a.g.e.*, ss. 103-105.

¹⁰ Bkz. "Manifest Kim Bilgarskiya Narod" ve "Visoçayşa Zapoved Po Deystvaştata Armiya", *Voynata Mejdu Bilgariya i Turtsiya Prez 1912-1913 godina, Lozengradskata Operatsiya*, Cilt II, Sofya 1928, ss. 5-7.

¹¹ S. Grosby, *Natsionalizmit, Kratko Vivedenie*, Sofya 2008, s. 25.

olmaktadır.¹² I. Balkan Savaşı ile ilgili bilgiler bağlamında, bu teorik bağımlılık şu soruyu akla getirmektedir: Güneydoğu Avrupa'daki millî ekoller savaşı nasıl değerlendiriyorlar? Bulgaristan tarihi uzmanı olarak Bulgar akademik yayınlarında ve Bulgarca ders kitaplarında I. Balkan Savaşı'nın değerbilimsel yönlerini araştırmak ilgimi cezbetmektedir. Bulgar bilimsel yayınlarında ve Bulgarca ders kitaplarında I. Balkan Savaşı'nın değerlendirme boyutlarını inceleyen çalışmamız bu yönde bir denemedir. Kullanılan kaynaklar gelişigüzel olmamışlar; bilâkis 1918-1944, 1944-1989 ve demokrasiye geçiş yılları gibi farklı zaman dilimlerinde Bulgar milliyetçiliğinin bulunduğu durum bağlamında özellikle seçilmişlerdir.¹³

1. Bulgar Milliyetçiliğinin Kriz Döneminde I. Balkan Savaşı Algısı (1918-1944)

Bulgar toplumunda I. Balkan Savaşı ile ilgili söylemler savaşın resmen başlamasından önce, genel seferberliğin ilanı esnasında ortaya çıkmıştır. Bu söylemler ilkin, doğal olarak gazete sayfalarında kendisini gösterirken¹⁴ daha sonraları edebî şiir alanına da hızlıca geçmişlerdir.¹⁵ Tahmin edildiği gibi değerlendirmeler “savaşın” tarihi adalet kanunlarını gözettiği ve “kulun bulunduğu karanlığa” ışık getirdiği anlayışı üzerinde yapılmaktadır. Bu, toplumda yıllarca yerleşmiş olan anlayışın tezahürüdür.

Savaşın sona ermesinin hemen ardından, oldukça yoğun bir şekilde savaşın tarihselleştirilmesi işlemine başlanmıştır. Savaşa katılanlar, subaylar, tarihçiler, siyasetçiler ya da tarih bilgisini popüler hale getirenler, hiç tereddüt etmeden savaşın millî kurtuluş ve devlet birliğinin sağlanması amacıyla yapıldığını öne sürerek savaş ile ilgili yazdıkları pek çok metni yayınlamışlardır.¹⁶

¹² K. Jordano, *Vlast, Nedoverie i Nasledstvo, Skeptična Antropologiya*, Sofya 2006, s. 83.

¹³ M. Todorova, *Bilgariya, Balkanite, Svetit: Idei, Protsesi, Sibitiya*, Sofya 2010, s. 154.

¹⁴ *Balkanskite Voyni po Starnitsite...*, ss. 30-39, 67, 79, 103, 138, 165.

¹⁵ R. Koneva, “Sisedit Mejdu Mira i Voynata (Bilgarskata Literatura za Svoja Sised v Kraya na XIX-Naçaloto na XX v.)”, içinde *Balkanski İdentiçnosti v Bilgarskata Kultura ot Modernata Epoha (XIX-XX vek)*, II Kısım, Sofya 2002, s. 263. Daha fazla bilgi için bkz. <http://www.nationallibrary.bg/fce/001/0016/files/100%20godini%20ot%20balkanskite%20voyni.pdf>, (Erişim, 15 Kasım 2012).

¹⁶ 1944 yılına kadar I. Dünya Savaşı hakkında yayınlanan bir dizi eserlerden oluşan bir bibliyografya örneği: S. Nikov, *Balkanskata Voyna, Priçini, Razvoy i Kray*, Sofya 1913; K. Popov, *Pametna Knijka za Vseki Bilgarin, Belejki ot Voynata*, Haskovo 1913; D. Barov, *Srajeniyata v Kircaliysko*, Şumen 1913; T. Kanratciev, *Purva Brigada Ot Şesta Pehotna Diviziya V Osvoboditelnata Bilgaro-Turska Voyna 1912-1913*, I Kısım, Sofya 1914;

BULGAR TARİH LİTERATÜRÜ VE DERS KİTAPLARINDA BİRİNCİ BALKAN SAVAŞI'NIN DEĞERBİLİMSEL BOYUTLARI

Balkan Savaşları'ndan hemen sonra savaşlarda hayatını kaybedenlerin anısına ülke çapında anıtlar dikilmeye başlanmıştır. Bu işlem öylesine hızlı bir şekilde yapılmıştır ki dikilen anıtların sayısı savaşlardan 20 yıl sonra yaklaşık 1000'e ulaşmıştır.¹⁷ I. Balkan Savaşı ile ilgili bu büyük ilgi, Bulgar milliyetçiliğinin bilişsel ve sembolik alanına hızlı ve güçlü yeni bir konunun girişini göstermektedir. Öyle ki bu enerji öğrencilere ve askerlere yönelik öğretici hikâyeler yaratmıştır.¹⁸ Zira okul ve ordu, birleşik ulus fikrinin genç nesillerin bilincinin bir parçasına dönüşmesini sağlayan temel rolü oynamışlardır.¹⁹

II. Balkan Savaşı ile I. Dünya Savaşı'nda yaşanan millî felaketlere rağmen, Ayastefanos'un Bulgaristan'ın millî birliğine ilişkin programı 1918'den 1944'e kadar Bulgar milliyetçiliğinin temel ilham kaynağı olmaya

Bulgarski Geroy, Voynata 1912-1913, Sliven 1914; A. Hristov, *Kratka İstoriya na Osvoboditelnata Voyna 1912-1913*, Sofya 1921; İ. Rusev, *Osma Pehotna Tuncanska Diviziya viv Voynata Sreštu Turtsiya 1912-1913*, Sofya 1923; N. Stanev, *Nay-Nova İstoriya na Bulgariya 1878-1920*, Sofya 1925; K. Solarov, *Balkanskiyat Stüz i Osvoboditelnite Voyni prez 1912 i 1913 godina*, Sofya 1926; İ. Paşinov, *23 Pehoten Şipçenski Polk viv Voynata s Turtsi i Şiyuznitsi 1912-1913*, Sofya 1928; N. Lazarov, *Divnite Dunavtsi (İz Boyniya Jivot Na Peta Dunavska Diviziya)*, Varna 1928; N. Nedev, *Osvoboditelni Voyni 1877-1878; 1885; 1912-1913; 1915-18*, Sofya 1929; A. Toşev, *Balkanskite Voyni*, Cilt I-II, Sofya 1929-1931; P. Dirvingov, *Atakata na Odrin pod Osvetlenieto na İstoriyata i İzkustvoto, Tarih-Psikoloji Analizi*, Sofya 1931; *Pobediteli, Kartini ot Odrin 1913-1933*, Sofya 1933; N. Popov, *Prevzemaneto na Odrin, Apoteoz na Bulgarskiya Geroizim*, Gözden geçiren A. Tonev, Haskovo 1936; A. Gançev, *Voynite na Tretoto Bulgarsko Tsarstvo*, Sofya Tarihsiz; A. Razsukanov, *Balkanskata Voyna*, Sofya 1939; *İzpylnen Oteçestven Dilg, Savaşlara Katılan Bulgaristan Yahudilerine Armağan Külliyyatı*, Sofya 1939. Bu dönemde I. Balkan Savaşı ile ilgili hazırlanan en etkileyici çalışma *Voynata Mejdu Bulgariya i Turtsiya 1912-1913 g*, Cilt I-VII, Sofya 1928-1937. Yedi ciltten oluşan bu çalışma Bulgar Kurmayına bağlı Askerî Tarih Komisyonu tarafından hazırlanmıştır. 4000'nin üzerinde sayfadan oluşur ve askerî hareketler hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir.

¹⁷http://bnt.bg/bg/news/view/86273/za_sydbata_na_voennite_pametnici_ot_dvete_balkanski_vojni, (Erişim 7 Ekim 2012). Bulgaristan'da Askerî anıtlar millî sicili:

<http://www.memorials.bg/scripts/isapivwb.dll>, (Erişim 26 Ocak 2010).

¹⁸ İ. Popov, *Uçebnik po Bulgarska İstoriya, Ortaokul 3.sınıflara*, İkinci Genişletilmiş Baskı, Plovdiv 1917, ss. 160-165; N. Stanev, *İstoriya na Bulgarskiya Narod*, Sofya 1917, ss. 215-216; N. Stanev, *Kratka Bulgarska İstoriya*, Pohodna Voynişka Biblioteka, Sofya 1917, ss. 138-140. Balkan Savaşları hakkında kısa okul bilgileri daha 1915'te görebiliriz. Bkz. İ. Pastuhov, İ. Stoyanov, *İstoriya na Bulgarskiya Narod, Lise 5. sınıf ve pedagoji okullara ders kitabı*, Birinci Baskı, Plovdiv 1915, s. 300.

¹⁹ Radeva, *a.g.e.*, s. 49; N. Kayçev, *Makedoniyo, Vizjelana..., Armiyata, Uçilişteto İ Gradejıt Na Natsiyata V Sırbıya İ Bulgariya 1878-1912*, Sofya 2006, ss. 12, 198-210; İ. İvanov, "Kak se Otraziha Poslednite Voyni v Bulgarskata Uçebna Literatura", *Uçiliştten Pregled*, 4, 1925, ss. 354-355, 361.

MÜMIN ISOV

devam etmiştir.²⁰ Ancak askerî yenilgiler, ağır ekonomik kriz ve sosyal problemler silsilesi toplumda derin bir memnuniyetsizlik yaratmış ve milliyetçiliğin çekici yüzüne gölge düşürmüştür. Bu durum, millî retoriğin sesini kısıtıldığı gibi farklı tonları ve akortları içine alarak iç ahengini ihlâl etmiştir.²¹ Millî birliğe ilişkin programın başarısızlığı o zamana kadar bilinmeyen ve aydınlar arasında “içe”, yani ulusa doğru (halk psikolojisi) bakış için güçlü eğilimler oluşturan bir toplumsal ve siyasî iklim yaratmaya başlamıştır.²²

Beş yıllık kısa bir dönem içinde yaşanan güçlü sarsıntılar nedeniyle doğal olarak Bulgar kültürüne yeni anlatımlar girmiştir. Örneğin, edebî metinlerde Bulgar ordusunun askerî zaferleri konusu (I. Balkan Savaşı dâhil olmak üzere) acılar ve yenilgilerle dolu hikâyelerin ciddi rekabetiyle karşılaşır. Hatta “müttefikler-eşkıyalar” motifi ve Neuilly Antlaşması’na karşı öfke ve “ölü düşmanımız değildir” motifinin insanî duygusu çok daha fazla popüler bir hale gelmiş gibidir.²³

I. Dünya Savaşı’ndan sonra Bulgar milliyetçiliğine çöken acı, aşığlanma ve kötümserlik duyguların birikimi Balkan Savaşları’na karşı akademik ilgiyi etkilemiştir. 1920-1923 yılları arasında Balkan Savaşları’yla ilgili yayınların sayısında ani bir azalma görülür.²⁴ 1923-1931 döneminde yayınlanan eserlerin sayısı tekrar hızlı bir şekilde artar. Bir sonraki on yıl içinde 1912-1913 Balkan Savaşları konusu sessizliğini korur ve 1941’den sonra yeniden gündeme gelir.²⁵ Dolayısıyla, resmî propagandanın Üçlü Antlaşma’nın (1940) desteği ile sağlanan millî birliğin dalgası ile uyum içinde hareket ettiği aşikârdır.²⁶ Yayınlanan metinlerin milliyetçiliğin koordinat sisteminde çok daha kesin ve kararlı bir şekilde yer alması da

²⁰ Todorova, *a.g.e.*, s. 162; Bkz. Tsv. Stoyanov, “Duhovnite i Materialni Postijeniya na Bılgariya sled Osvobojdenieto 1878-1928”, içinde *Poluvekovna Bılgariya, İlüstrovan Übileen Album, 1878-1929*, Sofya 1929, s. 67.

²¹ Todorova, *a.g.e.*, s. 162.

²² *Aynı eser*, s. 164.

²³ <http://aretov.queenmab.eu/archives/reception/77-favorite-images-of-the-past.html>, (Erişim 20 Ocak 2013).

²⁴ S. Budinov, *Balkanskite Voyni 1912-1913: İstoriçeskite Predstavi v Sistemata na Nauçno-obrazovatelната Komunikatsiya*, Sofya 2005, s. 49. Bir kıyaslama yaparsak: 1919 yılına kadar Balkan Savaşlarıyla ilgili yayınlanan eserler söz konusu zaman dilimine göre çok daha fazladır hatta ele alınan dönemdeki (1918-1944) yayınların istatistiğinde baskın olarak yer almaktadırlar. Bkz. Budinov, *a.g.e.*, s. 49.

²⁵ Budinov, *a.g.e.*, ss. 50-51.

²⁶ M. Lalkov, “Bılgarskata Vınşna Politika 1878-1944: Mejdu Ekzaltatsiyata i Pogroma”, içinde *Oçertsi po Bılgarska İstoriya 1878-1948*, Haz. M. Radeva, Sofya 1992, s. 92.

BULGAR TARİH LİTERATÜRÜ VE DERS KİTAPLARINDA BİRİNCİ BALKAN
SAVAŞI'NIN DEĞERBİLİMSEL BOYUTLARI

anlamlıdır.²⁷ I. Balkan Savaşı ve niteliği bakımından bunun anlamı şudur ki anlatımın mesajı ulaştığı okuyucu kitlesi arasında daha büyük duygusal bir etki yaratmıştır.

Okullarda tarih eğitimi bu denli kararsız bir gelişme göstermemektedir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra tarih dersinin önemi artmış ve bir sonraki on yılda Bulgar okul müfredatlarında baskın bir şekilde yer almaya başlamıştır.²⁸

Gerek mevcut tarih yazımında gerekse pedagoji pratiğinde I. Balkan Savaşı'nın bir "kurtuluş" ve "bütünleştirme" savaşı olduğu kesin bir dille değerlendirilmektedir.²⁹ Tabii bu değerlendirmelerin etkilerinin gücü zaman içinde sabit değildir. Örneğin, II. Balkan Savaşı'ndan sonra yazılan kitaplarda bu değerlendirmelerin heyecanlandırıcı gücü daha büyüktür, çünkü aşırı (rövanşist) eğilimlerin etkisindedir.³⁰

I. Dünya Savaşı'ndan sonra okul kitaplarında milliyetçiliğin "yüksek tonları" eski gücünü kaybetmiştir.³¹ Ancak okullarda okutulan tarih, tarihî bilgilerin tecrit edilmiş bir şekilde dolaştığı bir sistem değildir. Bilâkis kültürel çevrenin güçlü etkisi altında kalmıştır.³² Bu nedenle bunu ana hatlarıyla tespit etmeye çalıştığımızda Bulgar toplumunun tarihî geçmişe olan ilgisinin arttığı dikkat çekmektedir. Devletin kültür politikasında bazı yeni unsurlar da bu yödedir: kültür adamlarının ve tarihî olayların anısına yıldönümü kutlamaları, ülkenin onurlandırdığı şahısların anısına veya geçmişte meydana gelen olaylar ile ilgili anıt dikilmesi, resmî bayram sayısının artırılması.³³

²⁷ N. Stanişev, *Kratka İstoriya na Bilgarite, ot Nay-stari Vemena do Dnes*, Sofya 1942, s. 251, 252; N. Stanev, *Nova Bilgariya*, Sofya 1943, s. 518, 520; İ. Ormanciev, *Nova i Nay-nova İstoriya na Bilgarskiya Narod*, Sofya 1943-1945, s. 5.

²⁸ Radeva, *a.g.e.*, s. 106.

²⁹ İ. Pastuhov, *Oteçestvoznanie, 4. sınıfa*, Beşinci gözden geçirilmiş baskı, Sofya 1925, ss. 91-92; P. Minev, K. Domuşçiev, *Oteçestvoznanie, 4. sınıfa*, Altıncı gözden geçirilmiş baskı, Sofya 1927, s. 102, 103; İ. Kepov, *Nay-nova İstoriya, Lise 7. sınıf ders kitabı*, Birinci baskı, Plovdiv 1928, ss. 140-144; N. Stanev, *Uçebnik Po Bilgarska İ Obşta İstoriya (Novi Vekove), Halk ortaokullarının 3. sınıflarına*, Birinci Baskı, Sofya 1932, ss. 131-137.

³⁰ İvanov, *a.g.m.*, s. 358; Ayrıntılı bilgi için Bkz. İ. Popov, *Uçebnik po Bilgarska İstoriya, Ortaokul 3. sınıflara*, Üçüncü Baskı, Plovdiv 1918, s. 168; N. Stanev, *İstoriya na Bilgarskiya Narod, Ortaokul 3. sınıflara*, İkinci Düzeltilmiş Baskı, Sofya 1918, s. 216.

³¹ İvanov, *a.g.m.*, s. 358.

³² Y. Şopov, *Didaktičeski Problemi na İstoriyata*, Sofya 1991, ss. 286-294; Budinov, *a.g.e.*, ss. 13-27.

³³ Radeva, *a.g.e.*, s. 106.

MÜMIN ISOV

Dış politika açısından bu temayül, Bulgar devletinin iki dünya savaşı arası dönemde gözettiği barışçıl revizyonizm anlayışı ile kesin bir zıtlık teşkil etmemektedir. Tabii, Bulgaristan, Avrupa ve Balkanlar'daki siyasî gerçeklere uygun hareket etmiş ve olası bir savaş tehlikesine neden olabilecek her türlü durumu ağırlaştırıcı hususlardan uzak durmaya çalışmıştır. Ne var ki Bulgar milliyetçiliğinin gizli tutmasına rağmen, toprak iddiası dâhil olmak üzere hiç bir iddiasından vazgeçmediği belirtilmelidir.³⁴

Bulgar millî “egosu” için oldukça olumlu bir kaynak teşkil eden Balkan Savaşı konusu dâhil olmak üzere tarihin siyasî amaçlarla kullanılması devletin, huzursuzluğun, ümitsizliğin ve kötümserliğin damgaladığı bir ortamda millî kimliği dengelenmeye çalıştığı yöntemlerden biri olmuştur.³⁵

Millî haysiyet ve komşularına karşı üstünlük duygusu arasındaki denge Bulgar okullarının artan otoriter, milliyetçi ve faşist etkisinin altında kaldığı 1930’lu yılların ortalarına doğru bozulmuştur.³⁶ Bu nedenle millî birlik fikri (ve savaşın bu fikrin gerçekleştirilmesi için temel vasıta olması) ders kitaplarının sayfalarında daha yoğun ve canlı bir şekilde yer almaya başlamıştır.³⁷ Şöyle ya da böyle incelediğimiz dönemin (1944) sonuna kadar rövanşizm ruhu ve ulusal megalomani tarih eğitiminin muhteviyat kısmını ciddi bir şekilde etkilememiştir. Bu anlamda eğitim sürecinde derin kökler salmadığı görülmektedir.³⁸

³⁴ E. Stelova ve S. Grınçarov, *İstoriya na Bulgariya v Tri Toma, İstoriya na Nova Bulgariya 1878-1944*, Cilt III, Sofya 2006, s. 384, 385, 513; K. Paleşutski, “Bilgarskiyat Natsionalen Vipros Mejdu Dvete Svetovni Voyni”, *681-1948, İz İstoriyata Na Bilgarskata Narodnost İ Dirjava, İzsledvaniya, Analizi, Preotsenki*, Haz. M. Kumanov, Sofya 1993, s. 262; Lalkov, *a.g.m.*, s. 78, 84-86; Bkz. S. Danev, “Mejdunarodnoto Polojenie Na Bulgariya”, içinde *Poluvekovna Bulgariya, İlüstrovan Übileen Album, 1878-1929*, Sofya 1929, s. 71.

³⁵ Radeva, *a.g.e.*, s. 107.

³⁶ *Aynı eser.*

³⁷ P. Minev ve K. Domuşçiev, *Oteçestvoznanie s Grajdansko Uçenie, 4. sınıflara*, Birinci Baskı, Sofya 1936, s. 153, 154; İ. Popov, *Oteçestvoznanie, 4. sınıf ders kitabı*, Üçüncü Baskı, Sofya 1940, s. 141, 142; İ. Kepov, V. Kepova, *Obşta i Bilgarska İstoriya, Ortaokul 3. sınıflara*, Sofya 1940, s. 137, 138.

³⁸ Radeva, *a.g.e.*, s. 111, 196. Bkz. V. Çiçovska, *Politikata Sreştu Prosvetnata Traditsiya*, Sofya 2011, s. 13, 19, 20.

2. Komünizm Ve “Komünizm Milliyetçiliği” Döneminde (1944-1989) I. Balkan Savaşı Algısı

II. Dünya Savaşı, Bulgar milliyetçiliğinde bir dönüm noktasıdır. Genel olarak savaştan önce irredantist olan Bulgar milliyetçiliği, savaştan sonra daha önce kaybedilen topraklarla ilgili her türlü iddiadan vazgeçen statüko milliyetçiliğine dönüşmüştür.³⁹

II. Dünya Savaşı'nın ardından Doğu Avrupa'da klasik Marksist ideolojinin hâkimiyeti (ulus üstü bir anlayışıyla) Bulgar milliyetçiliğinin bayraklarını neden indirdiğini açıklayan sebeplerden biridir.⁴⁰ Doktrin şemalarından yanı sıra Bulgar milliyetçiliğinin derecesi Moskova ve Belgrad arasındaki ilişkilerden de etkilenmiştir.⁴¹

Stalin'in talimatıyla 1944 sonbaharında Bulgaristan ve Yugoslavya'da iktidara gelen Komünist partiler, oluşturulacak Güney Slav Federasyonu'nun profilini çizmek için müzakere masasına oturmuştur. Federasyon fikrinin temel amacı, özellikle Makedonya sorunu olmak üzere geçmişte yaşanan millî sınır problemlerine çözüm bulmaktır.⁴² Bulgar tarafı, Bulgaristan'ın da bir parçası olacağı federasyon çerçevesinde Pirin Dağı'nın Bulgaristan'a ait kısmından ve buradaki nüfusundan vazgeçmek anlamını içeren “birleşik Makedonya” projesini benimsemiştir.⁴³ Ne var ki, ümitten hayal kırıklığına giden yol oldukça hızlı kat edilmiş, zira 1948'de Stalin ve Tito arasındaki anlaşmazlık Bulgaristan ile Yugoslavya'nın bir Balkan federasyonunun kurulması için yürüttükleri müzakerelere nokta koymuştur.⁴⁴ Bulgar devlet yöneticilerinin çatışmanın derinliğini ve

³⁹ Todorova, *a.g.e.*, s. 171; K. Kosev, *Bulgarsikiyat Natsionalen Vipros Prez Pogleda na İstoriyata*, Plovdiv 1995, s. 20, 21.

⁴⁰ Todorova, *a.g.e.*, s. 168, 169. Ç. Marinov, “Ot İnternatsionalizım kım Natsionalizım. Komunistiçeskiyat Rejim, Makedonskiyat Vipros i Politikata kım Etniçeskite r Religioznite Obştnosti”, içinde *İstoriya na Narodna Republika Bılgariya. Rejimit i Obştstvoto*, Haz. İ. Znepolski, Sofya 2009, s. 479.

⁴¹ Todorova, *a.g.e.*, s. 169.

⁴² M. Lalkov, M. *Ot Nadejdata Kım Razoçarovanie. İdeyata za Federatsiya v Balkanskiya Yugoiztok 1944-1948 g.*, Sofya Tarihsiz, s. 288.

⁴³ Marinov, *a.g.m.*, s. 486; M. Gruev, “Nasilie i İdentiçnost. Pirinska Makedonya v Etnonatsionalnite Politiki na Komunistiçeskiya Rejim v Bılgariya”, içinde *Nasilie, Politika i Pamet, Komunistiçeskiyat Rejim v Pirinska Makedonya. Refleksii na Sivremennika i İzsledovatelya*, Haz. M. Gruev ve diğ., Sofya 2011, s. 74, 75.

⁴⁴ Lalkov, *a.g.e.*, s. 288-289; Gruev, *a.g.m.*, s. 80; D. Martinovski, *Makedonskiyat Vipros v Bulgaro-Yugoslavskite Otnoşeniya 1948-1968 g.*, Sofya 2010, s. 6.

anlamını değerlendirmeleri için zamana ihtiyaçları vardır. Federasyon kurulması girişimin geçici bir kriz döneminde olduğu, Moskova ile Belgrad arasında ilişkilerin normale dönmesiyle birlikte bunun aşılacağına büyük bir yarılsama olduğu ortaya çıkmıştır.⁴⁵ Bu nedenle komünist rejim 1950'li yılların ikinci yarısına kadar sürüncemede kalan "Sosyalist Makedon Ulusu"nu oluşturmak için çaba harcamaya devam etmişse de⁴⁶ komünist parti Mart 1963'te Makedonya meselesindeki tutumunu kesin olarak değiştirmiştir. Bu şunu ifade eder: "Makedon milleti veya ulusu yoktur, hiç bir zaman olmamıştır."⁴⁷ Dış politika gerekçeleriyle bu parti kararının gerçek bir devlet politikasına dönüşmesine kadar daha 5 yıl geçmiştir.⁴⁸

Komünist rejiminde tarih bir bilim dalı olarak bağımsız bir alan değildir, büyük ölçüde resmî propagandanın hizmetinde olmuştur.⁴⁹ Bu bağlilik Bulgaristan kamuoyunda "Birleşik Makedonya"nın kuruluşu sürecinde de devreye girmektedir. Zira "I. Balkan Savaşı" konusu o yıllarda güçlü irredantist mesajlar üretmiş ve bunlar 1944'ten 1948'e kadar "romantik" dönemini yaşayan federasyon fikri felsefesiyle büyük bir çelişkiye düşmüştür. Tatbik edilmiş bir planda savaşın bir "işgal"⁵⁰ savaşı olarak damgalanmasıyla bu durum yumuşatılmıştır. Bu işlemde komünizmde hâkim olan ikili değerlendirme planları gereğince "kötü" tarih örneği olan (savaşın Balkanlar'da millî sorunların çözümünde bir araç olarak) Güneydoğu Avrupa için "tek doğru" alternatif olarak federasyon projesini desteklemektedir.⁵¹

I. Balkan Savaşı'nın değerlendirilmesinde yeni doktrinin paradigmalarından kaynaklanan tarih anlatımının dokusuna işlemekle ilgili

⁴⁵ Lalkov, *a.g.e.*, s. 285, 286.

⁴⁶ Marinovski, *a.g.e.*, s. 6.

⁴⁷ Gruev, *a.g.m.*, s. 96.

⁴⁸ Martinovski, *a.g.e.*, s. 6.

⁴⁹ Marinov, *a.g.m.*, s. 496.

⁵⁰ K. Şarova, "Burjoaznata İstoriografiya i Uçastieto na Bilgariya viv Voynite (1912-1918 g.)", *İstoriçeski Pregled*, 2, 1950, s. 129, 157; İ. İvanov, "Postijeniya i Preoblemi na Bilgarskata Voenna İstoriografiya sled Deveti Septemvri 1944g.", içinde *Problemi na Bilgarskata İstoriografiya sled Vtorata Svetovna Voyna*, Sofya 1973, s. 548; V. Vasilev, "Uçastieto na Bilgariya v Balkanskata i Mejdustüzniçeskata Voyna 1912-1913 g.", içinde *681-1948 İz İstoriyata na Bilgarskata Narodnost i Dirjava, İzledvaniya, Analizi, Preotsenki*, Sofya 1993, s. 216.

⁵¹ M. Ognyanova, *Balkanskata Voyna*, Sofya 1949, s. 63; B. Bojиков ve İ. Kepova, *Bilgarska İstoriya. Za sedmi Klas na Obştoobrazovatelnite Uçilišta*, Sofya 1951, s. 97; A. Burmov ve diğer, *İstoriya na Bilgariya. Uçebnik za XI klas na Srednite Politehniçeski Uçilišta*, Sofya 1960, s. 226.

BULGAR TARİH LİTERATÜRÜ VE DERS KİTAPLARINDA BİRİNCİ BALKAN
SAVAŞI'NIN DEĞERBİLİMSEL BOYUTLARI

zorunlu koşulun bir neticesi olan önemli bir değişiklik daha meydana gelmiştir. Böylelikle tarih biliminde savaş “çağdaştırıcı” anlam kazanmış ve geniş bir alana yayılarak, Komünist Parti iktidarının meşrulaştırılma propagandası amacıyla kullanılmıştır.⁵²

Bilimsel değerlendirmeden görüldüğü gibi, I. Balkan Savaşı'nın niteliği rejimin siyasî ve ideolojik ihtiyaçlarına bağlı olarak güncelleştirilmiştir. Bunların birbirine uygunluğunun sağlanması yönündeki çabalar, değerlendirmelere çift anlam katıp bu şekilde tarih kitaplarının ve popüler literatür sayfalarının arasına hızla girmiştir.

Buraya kadar anlatılanlar, milliyetçiliğin sesinin sipariş üzerine yeniden yazılan savaş hikâyesinin tonlama alanından tamamen silindiği anlamına gelmemektedir. “Sahneden indirilmiş” ve sesi oldukça kısalmış olmasına rağmen ve özellikle 1940'lı yılların ikinci yarısı ile 1950'li yılların ilk yarısında bazı kaynaklarda tamamen kısalmış olmasına rağmen ne otoriteli akademik çalışmalarından⁵³ ne popüler bilim yayınlarından⁵⁴ ne de tarih kitaplarından⁵⁵ çıkarılmıştır. Tabii ki, zaten güçsüz olan millî akortların yankısı son derece cılızdır, çünkü siyasî ortamın akustiği uygun değildir. Örneğin, 1950'li yılların sonlarına kadar komünist rejim Ayastefanos Antlaşması'nın (3 Mart 1878) imzalanmasının yıldönümü kutlamalarına

⁵² Y. Mitev, “Otsenki na V.İ.Lenin za Balkanskata Voyna (1912-1913) i Vliyanieto im Virhu Bilgarskata İstoriografiya”, *Voенno-istoričeski Sbornik*, 1, 1970, ss. 3-10. Bkz. Standartları belirleyen kaynaklar, *İstoriya na Bulgariya v Dva Toma*, Cilt II, Sofya 1955, s. 274; *İstoriya na Bulgariya v Tri Toma*, Cilt II, Gözden geçirilmiş ikinci baskı, Sofya 1962, s. 268; L. Danailov ve diğer, *Balkanskata Voyna 1912-1913*, Sofya 1961, ss. 461-463; *İstoriya na Bilgarskata Komunističeska Partiya*, Haz. R. Avramov, Sofya 1969, s. 153.

⁵³ *İstoriya na Bulgariya*, 1955, s. 260; *İstoriya na Bulgariya*, 1962, s. 255.

⁵⁴ Y. Mitev, *Kratka İstoriya na Bulgarskiya Narod*, Sofya 1951, s. 386; D. Angelov ve diğer, *Kratka İstoriya na Bulgariya*, Sofya 1958, s. 232; D. Kosev ve diğer, *Kratka İstoriya na Bulgariya*, 2. Gözden geçirilmiş baskı, Sofya 1969, s. 225.

⁵⁵ B. Bojnikov ve diğer, *Bulgarska İstoriya, za Sedmi Klas na Gimnaziite*, Sofya 1946, s. 363; B. Bojnikov ve diğer, *İstoriya na Bulgariya, Učebnik za Voynika*, Sofya 1949, s. 49; B. Bojnikov ve İ. Kepova, *Bulgarska İstoriya, za Sedmi Klas na Obštobrazovatelnite Uçilišta*, Sofya 1951, s. 97; A. Burmov ve diğer, *Bulgarska İstoriya za XI Klas na Obštobrazovatelnite Uçilišta*, Sofya 1954, s. 228; A. Stoilov ve diğer, *İstoriya za Sedmi Klas na Obštobrazovatelnite Uçilišta*, Sofya 1957, s. 85; A. Stoilov ve diğer, *İstoriya, Učebnik za Osmi Klas na Srednite Politihničeski Uçilišta*, Sofya 1960, s. 49; A. Burmov ve diğer, *İstoriya na Bulgariya, Učebnik za XI Klas na Srednite Politehničeski Uçilišta*, Sofya 1960, s. 227. Ayrıca Bkz. L. Deyanova, “Kontinuitet na Natsionalnata Pedagogičeska İstoriya (1949 öncesi ve sonrasında Bulgar millî tarih ders kitapları)”, içinde *İstoriya, Mitologiya, Politika*, Haz. D. Koleva ve K. Grozev, Sofya 2010, s. 464.

MÜMIN İSOV

ilişkin minör tonda bir yaklaşım sergilemiştir.⁵⁶ Balkan Savaşı'yla ilgili resmî tonlama çok daha cansız, nerdeyse hiç yoktur⁵⁷, bilimsel olarak da ilgi çok zayıftır.⁵⁸

Biçimsel olarak Marksizm paletinin renklerinde boyanmış olmalarına rağmen 1960'lı yıllardan bu yana eski ideolojik mirasın yeniden canlandırılması süreci başlamıştır. Yavaş yavaş geleneksel Bulgar milliyetçiliğinin imgeleri yeniden canlanmıştır. Bu “kıyafet değiştirmiş” geleneksel milliyetçiliğin hayat çizgisi, Bulgaristan'da Komünizmin sona ermesine dek yükselmiştir. Makedonya meselesinin canlandırılması ve sonrasında da 1980'li yıllarda Bulgaristan'daki Türklerin kimliğini zorla değiştirme teşebbüsü ile doruk noktasına ulaşmıştır.⁵⁹

Daha detaylı olarak meseleye bakıldığında, ilk önce 1960'lı yılların ikinci yarısında beşeri bilimlerin bütün bilim dallarının (bazıları özel olarak kurulmuştur) ve bütün kültür kurumlarının “milliyetçiliğe faydalı olan Makedonya” konusunun geçmişini incelemek ve yaygınlaştırmakla ilgili siyasi görevlerinin büyük çaplı olduğu görülmektedir.⁶⁰ Sonrasında on yılda partinin ve devletin en yüksek merciinden Makedonya meselesi ile ilgili “tarihî gerçeğin” bulunması için yeni görevler tayin edilmektedir.⁶¹

Bulgar milliyetçiliği ideolojisinin eski konumuna döndüğü diğer faktörlerden de belli olmaktadır. Örneğin, 1960'tan itibaren Ayastefanos Antlaşması'nın yıldönümleri halka açık toplantılarla, konserlerle ve diğer törenlerle kutlanması artarken⁶² 1990'da antlaşmanın imzalandığı gün millî bayram olarak kabul edilmiştir.⁶³ Tarihî olayları kutlama geleneği 1968'den

⁵⁶ Bkz. *Rabotniçesko Delo*, 3 Mart 1948, s. 1; 3 Mart 1950, s. 3; 3 Mart 1958, ss. 1-2; 4 Mart 1958, ss. 1-3; 3 Mart 1959, s. 1; 3 Mart 1960, s. 1.

⁵⁷ Komünist Rejimin resmî yayın organı I. Balkan Savaşı'nın 50. yıldönümünü kutlamıyor, *Rabotniçesko Delo*, 5 Ekim 1962.

⁵⁸ İvanov, *a.g.m.*, ss. 551-552.

⁵⁹ Todorova, *a.g.e.*, s. 169, 175, 176; Marinov, *a.g.m.*, s. 480.

⁶⁰ Marinov, *a.g.m.*, s. 496; İ. Elenkov, “İstoriçeskata Nauka v Bilgariya prez Epohata na Komunizma: Institutsionalna Organizatsiya i Funktsii”, içinde *İstoriya na Narodna Republika Bilgariya. Rejimit i Obştestvoto*, Haz. İ. Znepolski, Sofya 2009, s. 635.

⁶¹ Marinov, *a.g.m.*, s. 497.

⁶² Todorova, *a.g.e.*, s. 170. Milliyetçilik dilinden inter-milliyetçilik ruhunun kaldırılması ve Rusya'ya minnet duygusu hakkında (ve buradan da Sovyet Birliğine) Bkz. *Rabotniçesko Delo*, 3 Mart 1969, s. 1 ve s. 56.

⁶³ *Golyama Entisklopediya Bilgariya*, Cilt XI, Sofya 2012, s. 4461.

BULGAR TARİH LİTERATÜRÜ VE DERS KİTAPLARINDA BİRİNCİ BALKAN
SAVAŞI'NIN DEĞERBİLİMSEL BOYUTLARI

itibaren tarih propagandasında yeniden yer almaya başlamış ve bu sonraki yıllarda bir nevi “millî tarih dersi”ne dönüşmüştür.⁶⁴

Milliyetçiliğin eski itibarına kavuşması ve canlılığını artırması özellikle tarihçiler⁶⁵ ve askerî konuları inceleyenler dâhil olmak üzere Bulgar aydınlarını da etkilemiştir.⁶⁶ Bunun neticesinde I. Balkan Savaşı'nın “işgalci olduğu yönündeki söylemlerin kullanımdan çıkarılması” mantığı gereğince kurtuluş savaşı olması değerlendirmesinin yeniden gündeme getirilmesi için sesler yükselmeye başlamıştır.⁶⁷ Bu sesler sadece okullardaki tarih eğitimini etkilemekle kalmamış, aynı zamanda milliyetçiliğe ters düşen sesleri neredeyse tamamen kısmıştır.⁶⁸ Ancak tarih biliminin geniş sahasında belirli bir aksiyolojik polifoni kalmış, çünkü milliyetçilik söylemleri Marksist söylemlerin rekabetini yenmeyi başaramamıştır.⁶⁹

Milliyetçilik taviz vermez.⁷⁰ Dolayısıyla 1980'li yılların başında, Bulgar devletinin kuruluşunun 1300. yıldönümü kutlamalarının yaklaşmasıyla epey güçlenen Bulgar milliyetçiliğinin özgüveni arttığından, I. Balkan Savaşı'nın değerlendirilmesinde farklı fikirlere yer verilmemiştir.⁷¹ Bu bağlamda, Sofya yönetiminin milliyetçi anlayışı son

⁶⁴ Şopov, *a.g.e.*, s. 222, 288-291.

⁶⁵ Todorova, *a.g.e.*, s. 173.

⁶⁶ Y. Mitev, “Otsenka na Voynite ot 1912-1918 g. na Pırviya Kongres na Bulgarskoto İstoriçesko Drujestvo”, *Voenna-istoriçeski sbornik*, 2, 1970, s. 133.

⁶⁷ Y. Mitev, “Çetniçeskoto Dvijenie po Vreme na Balkanskata Voyna”, içinde *Pırvi Kongres Na Bulgarskoto İstoriçesko Drujestvo*, Sofya 1970, s. 132; Mitev, “Otsenka na...”, s. 132.

⁶⁸ G. Georgiev ve diğer, *İstoriya na Bulgariya, Kniga za Uçitelya*, Sofya 1973, s. 236; Kıyaslama için Bkz. A. Burmov ve diğer, *İstoriya na Bulgariya, Uçebnik za X-XI Klas na Obştoobrazovatelnite Trudovo-Politehniçeski Uçilişta*, Sofya 1966, s. 245 ve A. Burmov ve diğer, *İstoriya na Bulgariya, Uçebnik za X-XI Klas na XI na Obştoobrazovatelnite Trudovo-Politehniçeski Uçilişta*, Sofya, 1973, s. 236.

⁶⁹ P. Stoilov, “Za Haraktera na Bulgarskata Armiya i na Vodenite ot Neya Voyni prez Perioda 1877-1918”, *İzvestiya. 1300 Godini Bulgarska Dirjava*, Cilt 31, Sofya, 1981, ss. 22-23 (Askerî Tarih Külliyyatının Eki); Todorova, *a.g.e.*, s. 169, 170; Vasilev, *a.g.m.*, s. 216, 217; Ayrıca L. Panayotov, “Natsionalniyat Problem na Balkanite i Balkanskite Voyni”, içinde *Pırvi Kongres Na Bulgarskoto İstoriçesko Drujestvo*, Sofya 1970, s. 123 ve Mitev, “Çetniçeskoto Dvijenie...”, s. 132; *Kratka Voenna İstoriya na Bulgariya 681-1945 g.*, Sofya 1977, s. 230; Askerî tarih hakkında tarih yazımının değerlendirmeleri için Bkz. V. Traykov, “Po Nyakoi Viprosi na Naşata Voenna İstoriya ot 1885 do 1918 g.”, *İzvestiya 1300 godini Bulgarska...*, s. 124.

⁷⁰ Grosby, *a.g.e.*, s. 43.

⁷¹ Traykov, *a.g.m.*, s. 124.

tahlilde komünist ideolojisiyle bütünleştirdiği görülmektedir.⁷² Diğer bir deyişle, yeni propaganda konjonktürüne göre savaşın millî dava adına yapıldığı teması işlenmiş ve bu savaşı nitelendirmek için “çağdaşlaştırıcı”, “hakkaniyet” ve “kurtuluş” gibi kavramlar kullanılmıştır.⁷³ İlk bakışta komünist rejim resmî propagandada I. Balkan Savaşı (en azından biçimsel olarak) konusunu çok fazla kullanmıyormuş gibi görünse de⁷⁴ canlandırılan bu tez hızlıca bilimde⁷⁵, popüler-bilimde⁷⁶ ve ders kitaplarında (yeni değerlendirme şekli eğitimde öncelikli bir hedefe dönüşür)⁷⁷ yayılarak kök salmıştır.

3. Demokratik Dönem Milliyetçiliğinde I. Balkan Savaşı Algısı

I. Balkan Savaşı'nın “çağdaşlaştırıcı”, “hakkaniyet” ve “kurtuluş” savaşı olarak tanımlanması 1989'daki demokratik rejime geçişten sonra da Bulgar tarih biliminde devam etmiştir.⁷⁸ Zira tarihçiler savaşın niteliğini Bulgar ulusunun kurtuluşu ve birliğinin sağlanması noktasında tanımladığından savaşı siyasî amaçlar üzerinden açıklamayı sürdürmüşlerdir.⁷⁹

⁷² R. Daskalov, “Mitologizirane v İstoriyata po Bılgarski Primeri, İstoriya”, içinde *İstoriya, Mitologiya, Politika*, Haz. D. Koleva ve K. Grozev, Sofya 2010, s. 39, 40.

⁷³ Stoilov, *a.g.m.*, s. 15; Vasilev, *a.g.m.*, s. 217.

⁷⁴ I. Balkan Savaşının 70. yıldönümü ile ilgili Bulgar Komünist Partisinin resmi yayınında hiçbir bilgi yer almamıştır. Bkz. *Rabotniçesko Delo*, 5-6 Ekim 1982. Savaşla ilgili yazılara 5 Ekim 1983, 1984, 1985 tarihlerinde de yer verilmemiştir. 75. yıldönümü münasebetiyle hemen hemen tek sayfalık bir yazı var, fakat bu yazı gazetenin üçüncü sayfasındadır. Bkz. *Rabotniçesko Delo*, 5 Ekim 1987, s. 3. Komünist iktidarının son yılında I. Balkan Savaşıyla ilgili resmî yayın organında yine hiçbir haber yoktur. Bkz. *Rabotniçesko Delo*, 5 Ekim 1989.

⁷⁵ L. Panayotov, “Balkanskiyat Stüz i Voynata ot 1912-1913 g.”, *Voenna-istoriçeski sbornik*, 4, 1982, s. 3; H. Hristov, *Podvıgıt 1912-1913*, İkinci Baskı, Sofya 1986 (1983), s. 11; G. Markov, *Bılgariya v Balkanskiya Stüz Sreştu Osmanskata İmperiya 1912-1913*, Sofya 1989, s. 8.

⁷⁶ M. Lalkov, *Balkanskata Voyna 1912-1913*, Sofya 1982, s. 4; M. Lalkov, “Bılgariya v Naveçerieto i po Vreme na Voynite”, içinde A. Fol ve diğer *Kratka İstoriya Na Bılgarşya*. İkinci Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Baskı, Sofya 1983, s. 308.

⁷⁷ İ. Dimitrov ve diğer, *İstoriya na Bılgariya. Za X Klas na Edinnite Sredni Politehniçeski Uçiliştı*, Sofya 1989 (1982), ss. 70-75; Y. Şopov ve diğer, *İstoriya za 6 Klas na Edinnoto Sredno-Politehniçesko Uçiliştı*, Sofya 1986, s. 43, 44.

⁷⁸ *İstoriya na Bılgariya*, Cilt VII, *Bılgariya 1903-1918. Kulturno Razvitie 1878-1918*, Sofya 1999, s. 188; Statelova ve Grınçarov, *a.g.e.*; *İstoriya na Bılgariya v Osem Toma, Cilt V, Voenna İstoriya na Bılgarite ot Drevnostta do Naşi Dni*, Sofya 2007, s. 424.

⁷⁹ S. Yavaşçev, *Bılgarskata Voennoteoritıçna Misıl 1878-1944*, Sofya 2011, s. 134, 135. Ayrıca Stoilov, *a.g.m.*, s. 34.

BULGAR TARİH LİTERATÜRÜ VE DERS KİTAPLARINDA BİRİNCİ BALKAN
SAVAŞI'NIN DEĞERBİLİMSEL BOYUTLARI

Totaliter rejimden demokrasiye geçiş yıllarında bu üçlü değerlendirme genel hatlarla tarih ders kitaplarında da yer almıştır.⁸⁰ Ancak ders kitaplarındaki yoğunluğu azalmış görünmektedir. Zira 1989'dan sonra hedef kitlelerin (okul kitleleri dâhil) dikkatini bir veya diğer bir konuya hızlıca yönlendirme ve odaklandırma kabiliyetine sahip olan komünist rejimin iyi çalışan propaganda makinesi kullanım dışı kalmıştır.

Post-totaliter devletin tarih eğitiminin muhteviyatına doğrudan müdahalede bulunmayı reddetmesi farklı yazarlardan oluşan ekiplere kendi anlatımlarını oluşturma özgürlüğünü vermiştir. Diğer yandan, seçeneklerin bu zenginliği farklı görüşleri yaratmıştır ve bu da konunun genel anlatımının gücünün azalmasına neden olmuştur.

Demokrasiye geçiş yıllarında I. Balkan Savaşı'na siyasî ve de toplumsal ilgi azalır gibi olmuştur.⁸¹ Bu bağlamda, 2012 sonbaharında Kırcaali'de yerel sözlü tarih ile millî tarih arasında Balkan Savaşı'yla ilgili patlak veren ihtilaf ciddiyeti ve gücüyle şaşırtmıştır. Ancak Bulgar toplumunun 20 yıldan fazla bir zamandan beri yaşadığı kriz ve hayal kırıklığı dönemlerinde milliyetçiliğin ispatladığı kuvvetli bir çekim gücü olarak hareket etme becerisini göz önünde bulundurursak konu yavaş yavaş açıklık kazanır.⁸² Milliyetçiliğin etkin hale getirildiğinde kendisi için yeniden var olamayacağı, farklı olan, yabancı hakkındaki kurgu ise var olmasının tek yolu olduğu hususu konuya ışık tutmaktadır.⁸³ Bulgar

⁸⁰ M. Lalkov ve diğer, *İstoriya za 6. Klas na Srednoto Obştoobrazovatelno Uçilište*, Sofya 1994, ss. 81-84; G. Bakalov ve diğer, *İstoriya na Bulgariya, Za Gimnazialnata Stepen na Obştoobrazovatelnite i Profesionalni Uçilišta*, Sofya 1993, ss. 395- 400; P. Delev ve diğer, *İstoriya na Bulgariya za 11 Klas*, Sofya 1999, ss. 341-347; V. Güzelev ve diğer, *İstoriya na Bulgariya za 11 Klas na Srednoto Obştoobrazovatelno Uçilište*, Sofya 1996, ss. 347-353; A. Fol ve diğer, *İstoriya na Bulgariya za 11 Klas na Srednoto Obştoobrazovatelno Uçilište*, Sofya 1996, ss. 294-299; V. Güzelev ve diğer, *İstoriya i Tsivilizatsiya za 11 Zadoljitelna Podgotovka*, Sofya 2001, ss. 232-237; P. Delev ve diğer, *İstoriya na Bulgariya, Ot Drevnostta do Naşi Dni, Uçebnik za 11. Klas*, Sofya 2001, ss. 313-318; İ. Lazarov ve diğer, *İstoriya i Tsivilizatsiya za 11 Klas. Zadoljitelna Podgotovka*, Veliko Tırnovo 2001, ss. 264-268; V. Mutaçieva ve diğer, *İstoriya i Tsivilizatsiya za 11 Klas. Zadoljitelna Podgotovka*, Sofya 2009, ss. 182-185; Y. Andreev ve diğer, *İstoriya i Tsivilizatsiya za 11 Klas, Uçebnik za Zadoljitelna i Profilirana Podgotovka*, Sofya, 2009, ss. 288-292.

⁸¹ İ. İlçev, *Balkanskite Voyni i Krayat na Poriva*, <http://www.kultura.bg/bg/article/view/20144> (Erişim, 5 Kasım, 2012).

⁸² Todorova, *a.g.e.*, s. 176

⁸³ Todorova, *a.g.e.*, s. 140; G. M. Tamaş, "Natsionalizmit Kato Kod i Matafora", *İztok-İztok*, 2, 1991, s. 18

MÜMIN İSOV

milliyetçiliği için Türkler zaman içinde diğer kutupta yer alanlar olmuştur.⁸⁴ Bulgar kültüründe Türkler ve Türklükle ilgili olumsuz fikirleri farklı vesilelerle etkinleştiren⁸⁵ post-totaliter milliyetçilik söylemleri genelde “Türkler” konusu etrafında dönmektedir.⁸⁶ Bu durum etnik gerginliğin artmasına, Bulgar toplumundaki sosyal gruplar arasındaki mesafenin derinleşmesine, etnik ve dinî kökeni farklı olanlardan korkmak duygusuna sebep olmaktadır.⁸⁷ Böyle bir ortamda son yıllarda reaktif milliyetçilik çok daha sık⁸⁸ bir şekilde beslenme alanı bulmaktadır ve geleneksel Bulgar sembollerinden birine yapılan hakaret (gerçek veya gerçek olmayan) olayında ortak ve şiddetli bir tepkide kendini göstermektedir.⁸⁹

Reaktif milliyetçilik ani bir şekilde Kırcaali’de de ortaya çıkmıştır. Sebebi, Balkan Savaşı’na katılan bir Bulgar Komutanın (General Delov) Kırcaali onursal vatandaşlığına layık görülmesine ilişkin prosedürün yerine getirilmesinin, Bulgar askerlerin Türklere yaptıkları zulümleri anlatan sözlü tarihin Türk toplumunda canlılığını koruması yüzünden Kırcaali’deki Türk Belediye Meclis tarafından engellenmesidir.

⁸⁴ M. Todorova, *Balkani-Balkanizim*, İkinci Genişletilmiş Baskı, Sofya 2004, s. 44, 276.

⁸⁵ Sonya Siromahova’nın Prof. Maya Grekova ile Röportajı <http://www.obshtestvo.net/content/view/1560/3/>, (Erişim, 29 Aralık 2010); P. Dobrev, *Bilgaro-Turski Strasti v İnternet*, <http://e-vestnik.bg/2659>, (Erişim, 25 Ocak 2008). Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. M. İsov, *Nay-razliçniyat Sised, Obrazit na Osmantsite /Turtsite i Osmanskta İmperiya/Turtsiya v Bilgarskite Uçebnitsi po İstoriya Prez Vtorata Polovina na XX vek*, Sofya 2005, ss. 49-51 ve burada belirtilen kaynaklar.

⁸⁶ *Aynı eser*, s. 177.

⁸⁷ P. Kabakçieva, “Otvaryaneto kim Sveta i Strahit ot Çujdiya”, içinde *Sistoyanie na Obşestvoto*, Sofya 2008, s. 92. İ. Tomova, “Razliçnite - Mejdu Stigmata i Priznanieto”, http://politiki.bg/?cy=135&lang=1&a0i=223273&a0m=readInternal &a0p_id=459, (Erişim, 1 Ocak 2011).

⁸⁸ Bkz. Vezenkov, A, “Proektit i Skandalit ‘Batak’ (Razkaz na Edin Oçevidets)”, http://anamnesis.info/fonts/versiq.1.3/journal/flash_journal/broi9A.Vezenkov/A.Vezenkov.pdf, (Erişim, 20 Mart 2009); Ayrıca Bkz. *Natsionalno Predstavitelno İzsedvanie: Steriotipi i Predrasıditsi v Uçebnitsi, Uçebni Pomagala, Obrazovatelni Programi i Planove v Podgotvitelnoto Uçilişte*, Sofya 2001 ve burada yer alan sonuçlara karşı çıkan yayınlardan kısa bir bölüm S. Stoyanova, “Doklad İzkara Levski Naruşitel”, http://www.standartnews.com/balgariya-obrazovanie /doklad_izkara_levski_narushitel-160916.html (Erişim, 17 Ağustos 2012); “28 000 levanadan fazla Botev ve Levski ile ilgili “suç olayında” harcandı”, <http://www.24chasa.bg/Article.asp?ArticleId=1512199> (Erişim, 28 Ağustos 2012); “Bulgar tarihinin değiştirilmesi için girişimler rahatsız edicidir”, http://dariknews.bg/view_article.php?article_id=950088, (Erişim, 20 Ağustos 2012).

⁸⁹ A. Kösev, “Privatizatsiya na Natsionalizmite: Sglobiyavane na Pizela”, <http://www.librev.com/index.php/--/1935-2013-01-29-10-37-18>, (Erişim, 30 Ocak 2013).

BULGAR TARİH LİTERATÜRÜ VE DERS KİTAPLARINDA BİRİNCİ BALKAN SAVAŞI'NIN DEĞERBİLİMSEL BOYUTLARI

Bu milliyetçiliğin sözcülerinden biri Bulgar tarihi için bu savaşın “adalet” ve “kurtuluş” savaşı olması niteliklerine itiraz edildiğinden dolayı, olayı “ağır tahrik” olarak tanımlamıştır.⁹⁰ Diğer bir sözcüsü ise olayı kutsallık mertebesine taşımıştır.⁹¹ Bu sesler Türklüğe karşı hassasiyetinden ve aynı zamanda toplumda baskın olan ve I. Balkan Savaşı ile ilgili manipülasyonların etkisinde kalan kurgu anlayışlarından dolayı Bulgar toplumunda hemen yankı uyandırmıştır.⁹² Bu durum ise “Bulgar”-“Türk” karşıtlığına yeni enerji yüklemiştir. Generalin onursal adaylığına karşı oy kullananların bu eylemi ise kesin bir dille hakaret olarak tanımlanmıştır.⁹³

Bu milliyetçi senaryonun yayılması gergin bir ortam yaratmıştır. Bundan dolayı sağlıklı bir tartışmanın yapılması mümkün olmamıştır.⁹⁴ Büyük ölçüde kurgularla dolu “Türkler” konusunun problemlerinin tespitinde sıkça meydana geldiği gibi⁹⁵ etnik gerginliğin yaratılmasında veya Bulgar toplumunda etnik bölünme çizgilerinin canlandırılmasında yer aldıklarının farkında olarak veya olmayarak⁹⁶ bu olayda da medya ve siyasetçiler reaktif milliyetçiliği desteklemiş ya da sempati duymuştur.⁹⁷

Bulgar tarihinde bazı “tartışmalı” konulardan birisi olarak 2012 sonbaharında Kırcaali’de ortaya çıkan yerel ve ulusal hafıza arasındaki tutarsızlıklar millî çaplı tartışmaların kalitesi ve işlevleri, etnik ya da sivil

⁹⁰ B. Dimitrov, “Situatsiyata v Kırjali e Mnogo Jestoka Provokatsiya”, <http://fakti.bg/bulgaria/51096-bojidar-dimitrov-situaciata-v-kardjali-e-mnogo-jestoka-provokacia>, (Erişim, 27 Ekim 2012).

⁹¹ G. Markov, “Edinstvenoto Boyno Pole ot Balkanskata Voyna, Zapazeno u Nas, e Rodopskata Şipka”, <http://www.focus-news.net/?id=n1706667>, (Erişim, 2 Şubat 2013).

⁹² İ. İlçev, “Yaşasın! Beşer Beşer Bıçak Altına!”, http://www.dnevnik.bg/analizi/2007/11/18/399026_ura_po_pet_na_noj/, (Erişim, 10 Kasım 2012).

⁹³ Daskalov, *a.g.m.*, s. 40.

⁹⁴ *Aynı yer.*

⁹⁵ G. Nikolova, “Retsidivi na Mita v Modernoto İstoriçesko Poznanie”, *İstoriçesko Bideşte*, 1, 2001, s. 6.

⁹⁶ V. Gospodinova, “Malkata Balkanska Voyna”, http://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/bulgaria/2012/10/26/1933672_malkata_balkanska_voina/?ref=akcent-menu, (Erişim, 27 Ekim 2012); “BSP-Kırcaali: Kırcaali’de insanların bölünmesini ve birbirleriyle çatışmasını amaçlayan bütün girişimlere hayır diyoruz”, <http://ardanews.info/?p=37172> (Erişim, 27 Ekim 2012).

⁹⁷ S. Stanişev, “Doğan’ın Balkan Savaşı ile ilgili değerlendirmesi dengesiz, yanlış ve kabul edilemez”, <http://213.91.198.5/?id=n1714783>, (Erişim, 6 Kasım 2012); “Çitelite Tırsyat İstinata za Balkanskata Voyna”, <http://www.duma.bg/node/42794>, (Erişim, 13 Kasım 2012); “Ministerskiyat Sivet Predlaga 19 Geroi ot Balkanskata Voyna da Bıdat Otlıçeni Posmırtno s Orden Stara Planina”, <http://www.segabg.com/article.php?id=623840>, (Erişim, 2 Kasım 2012).

MÜMIN İSOV

ulusal mensubiyet anlayışı hakkında da bir dizi soruyu gündeme getirmiştir.⁹⁸ Bunların bir kısmı Bulgar tarih biliminin araştırma alanı içerisine girmektedirler. Örneğin ne tür ürünler verip bunları tarih bilgisinin popüler ve eğitim kanallarına gönderilmektedir?

Bulgar tarih bilimi I. Balkan Savaşı'nı genel olarak iki ordunun çarpışması olarak görür, diğer bir deyişle genellikle savaşın askerî boyutlarına ışık tutar. Tabii bu dar çerçeveden çıkmak çabaları da vardır, fakat bunlar Bulgar milliyetçiliğin şiddetli tepkisi dolayısıyla genelde sonuçsuz kalmaktadır.⁹⁹

Meseleler hakkında iyi bilgi sahibi bir Bulgar araştırmacıya göre savaş ele almayan araştırma konularının listesi uzundur.¹⁰⁰ I. Balkan Savaşı ile ilgili kurgulamaların yaratılması bakımından bununla ilgili bazı önemli boşluklar gösterilebilir. Örneğin, Bulgar tarih biliminin etnik merkezli bakış açısı Bulgar ordusunun ve çetelerinin ele geçirdiği topraklardaki askerlere ve sivil halka karşı tutumunu “perde arkasında” bırakmaktadır.¹⁰¹ Savaş esnasında askerî yargının faaliyetlerine ilişkin bilimsel ilgi neredeyse yoktur, sivil vatandaşlara karşı yapılan tecavüz ve katliam olaylarında Bulgarlar hakkında davaların görülüp görülmediği bilinmemektedir. Savaşın neticesinde “eski” ve “yeni” Bulgar topraklarından göç eden Müslüman Türk nüfusuyla ilgili yazılar da literatürde bulunmamaktadır. Bulgaristan'da yaşayan Türkler, onların problemleri, savaş esnasında yaşadığı korkular, idarenin onlara karşı tutumu hakkında araştırmalar da mevcut değildir. Orduya katılan Müslüman erkekler hakkında da bilgi yoktur. Bulgar tarih bilimi, Bulgarların savaş esnasında esir aldıkları Türk askerlerin durumu,

⁹⁸ Deyanova, *a.g.m.*, s. 459.

⁹⁹ İlçev, “Yaşasın...”

¹⁰⁰ Aynı yer.

¹⁰¹ P. Tsvetkov'un bu konudaki çalışması istisnadır: Bkz. P. Tsvetkov, *Bulgariya i Balkanite ot Drevnostta do Naşi Dni*, Varna 1998, s. 449. Ayrıca Bkz. Çağdaşların bazı tanıklıkları: N. Haytov, S. Diçev, *Minaloto na Yavorovo, Devin, Manastir*, Plovdiv 1985, s. 404; L. E. Volke, “Vpeçatleniya ot Bılgarskiya Front Prez Esenta na 1912g. na Şvedskiya Ofitser August Stakelberg”, ss. 69-74, <http://www.100godini-balkanskivoini.bg/Publikacii/Artocles/Article0006.html>, (Erişim, 18 Kasım 2012); H. Silyanov, *Pisma i İzpovedi na Edin Çetnik. Spomeni ot Stranca. Ot Vitoşa do Gramos*, Sofya 1984, s. 490; *Srednite Rodopi i Balkanskite Voyni*, Plovdiv 1972, s. 21, 108, 111-112; Radev, *a.g.e.*, s. 37, 58-59; Dodov, *a.g.e.*, s. 29-30, 35, 44-45; 46, 49.

BULGAR TARİH LİTERATÜRÜ VE DERS KİTAPLARINDA BİRİNCİ BALKAN SAVAŞI'NIN DEĞERBİLİMSEL BOYUTLARI

buldukları koşullar, onlara verilen yemek, yapmaları gereken işler konusunda da sessizliğini korumaktadır.¹⁰²

Önceliği yerel kültür-tarih mirasının araştırılması olan ve bu anlamda da yerel özellikler bakımından daha uyumlu bir tavır sergilemeleri gereken bölgesel tarih müzeleri, yerel ölçekte I. Balkan Savaşı ile ilgili “boşlukları” dolduramamaktadırlar. Bu tarih müzeleri geleneksel Bulgar milliyetçiliğinin direği olup merkezî bilim kurumlarının yurtseverlik kalıplarını kopyalamaktadır.¹⁰³

Sonuç

Çalışmada ele alınan yıllarda görüldüğü üzere, I. Balkan Savaşı konusu dönemden döneme değişen yoğunlukta Bulgar tarih literatüründe yer almıştır. Bu durum, milliyetçiliğin ülke siyasetinde gündem belirleyebilme potansiyeliyle ve siyasilerin milli amaçlarla paralel doğrultudadır. I. Dünya Savaşı sonrasında ülkenin içine düştüğü olumsuz durum, I. Balkan Savaşı vurgusunun Bulgar tarih literatüründe azalmasına neden olsa da II. Dünya Savaşı'na gidilen süreçte Bulgaristan'ın irredantist eğilimleri nedeniyle söz konusu vurguda yoğunluk yaşanmıştır.

Komünizm döneminin başlangıcında milliyetçi bir duraklama kendisini göstermesine rağmen 1960'lı yıllarla birlikte milliyetçiliğin yeniden yükselişe geçerek tarih literatüründe ve ders kitaplarında I. Balkan Savaşı vurgusunun olduğu görülmektedir. Demokratik dönemde yapılan

¹⁰² *Balkanskata Voyna prez Pogleda na Edin Frantsuzin*, Belge Külliyyatı, Haz. S Slavova ve Ts. Doynova, Sofya 1977, ss. 274-278; Azmanov, *a.g.e.*, ss. 122-123; O. Barbar, *Moite Spomeni ot Voynite 1912-1918*, Tıpkıbasım, Sofya 1923, s. 26; *Saga za Balkanskata ...*, s. 184, 187.

¹⁰³ Bkz. *Sbornik ot Mejdunarodna Konferentsiya 90 Godini Balkanska Voyna*, Kırcaali 2002; *Sbornik 90 Godini ot Osvobojdienio na Rodopite*, www.museumsmolyan.eu/img_issue/1/sbornik90.pdf, (Erişim, 3 Aralık 2012); Balkan Savaşları'nın ve Rodoplar'ın Kurtuluşunun 100. yıldönümü kutlamaları münasebetiyle Smolyan RİM “Stoü Şişkov” tarafından hazırlanan program, www.museumsmolyan.eu/library/Programa%20100.pdf, (Erişim, 30 Kasım 2012); *Balkan Savaşlarının 100. Yıldönümü Uluslararası Bilim Konferansı Programı (Retrospektsii i Proektcii) 3-8 Ekim 2012*, www.ihist.bas.bg/.../Balkanski_Voini_Programa_03-08102012.pdf, (Erişim, 30 Kasım 2012).. İ. Stefanov, “Osvobojdienio na Kırcaali i Kırcaaliysko prez Balkanskata Voyna 1912”, *İzvestiya na Institutata po Voenna istoriya*, Cilt 38, 1984, ss. 219-228; M. Manolova, “Rodopskoto Neselenie v Pomošt na Osvoboditelnite Voyski”, içinde *Srednite Rodopi i Balkanskite Voyni*, Plovdiv 1972, s. 37.

MÜMIN ISOV

çalışmalarda ise her ne kadar araştırmacılara geniş bir özgürlük alanı sağlanmışsa da tarihsel süreç içerisinde konuyla ilgili yerleşmiş olan algılar halen daha geçerliliğini sürdürmektedir.

I. Balkan Savaşı genel olarak Balkan milliyetçiliğinin ve özelde Bulgar milliyetçiliğinin aşırı tezahürüdür. Savaş ile ilgili bilimsel söylemler de Bulgar milliyetçiliği ideolojisi tarafından belirlenmektedir. Bu doğaldır çünkü her bir millî tarih ekolü, millî kimliğin muhafazasını ve yeniden oluşmasını desteklemektedir. Öte yandan, bilimin geleneksel Bulgar milliyetçiliğinin I. Balkan Savaşı ile ilgili bakış açısına körü körüne bağlanması savaş biliminin kurguları yüksek vergi ödemeye mahkûm etmektedir. Kırcaali’de meydana gelen olayda (son yıllarda buna benzer diğer olaylarda da) görüldüğü gibi, bu durum ülkede farklı etnik ve dinî gruplar arasında gerginliği tetikleyebilmekte ve hayatlarını ağırlaştırabilmektedir.

I. Balkan Savaşının mitolojik yüzündeki sır perdesini kaldırmak yeni “bir ihanet girişimi” değildir. Tam tersine, bu sır perdesinin kaldırılmasının sebebi, Bulgaristan’da yaşayan etnik ve dinî grupların hafızasında yer alan, birbiriyle çelişen algıların objektif tarih bilgilerinin yardımıyla yumuşatılması ve bu doğrultuda huzur ve barış ortamını sağlama yoluna gidilmesidir.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Rabotniçesko Delo

Kitaplar ve Makaleler

ANDERSON, B., *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, İngilizce’den Çeviren: İ. Savaşır, İstanbul 1995.

_____, *Viobrazenite Obştnosti. Razmişleniya Virhu Proizhoda i Razprostranienieto na Natsionalizma*, Sofya 1998.

ANDREEV, Y. ve diğer, *İstoriya i Tsivilizatsiya za II Klas, Uçebnik za Zadiljitelna i Profilirana Podgotovka*, Sofya 2009.

BULGAR TARİH LİTERATÜRÜ VE DERS KİTAPLARINDA BİRİNCİ BALKAN
SAVAŞI'NIN DEĞERBİLİMSEL BOYUTLARI

ANGELOV, D., ve diğer, *Kratka İstoriya na Bulgariya*, Sofya 1958.

AZMANOV, D., *Moyata Epoha 1878-1919*, Sofya 1995.

BAKALOV, G. ve diğer, *İstoriya na Bulgariya, Za Gimnazialnata Stepen na Obştoobrazovatelnite i Profesionalni Uçilişta*, Sofya 1993.

Balkanskata Voyna prez Pogleda na Edin Frantsuzin, Belge Külliyyatı, Haz. S Slavova ve Ts. Doynova, Sofya 1977.

Balkanskata Voyna v Spomenite na Sivremennitsi i Uçastnitsi, Kayıt eden: P. Marinov, Düzenleme: N. Haytov, Sofya 1973.

Balkanskite Voyni po Stranitsite na Bilgarsliya Peçat 1912-1913, (Külliyyat), Haz. P. Kişkilova, Sofya 1999.

BARBAR, O. *Moite Spomeni ot Voynite 1912-1918*, Tıpkı Tıpkıbasım, Sofya 1923.

BAROV, D., *Srajeniyata v Kircaliysko*, Şumen 1913.

Bilgarski Geroy, Voynata 1912-1913, Sliven 1914.

BOJİKOV, B. ve diğer, *İstoriya na Bulgariya, Uçebnik za Voynika*, Sofya 1949.

_____, *Bilgarska İstoriya, za Sedmi Klas na Gimnaziite*, Sofya 1946.

BOJİKOV, B. ve İ. Kepova, *Bilgarska İstoriya, za Sedmi Klas na Obştoobrazovatelnite Uçilişta*, Sofya 1951.

BUDİNOV, S., *Balkanskite Voyni 1912-1913: İstoriçeskite Predstavi v Sistemata na Nauçno-obrazovatelната Komunikatsiya*, Sofya 2005.

BURMOV, A. ve diğer, *Bilgarska İstoriya za XI Klas na Obştoobrazovatelnite Uçilşta*, Sofya 1954.

_____, *İstoriya na Bulgariya, Uçebnik za XI Klas na Srednite Politehniçeski Uçilişta*, Sofya 1960.

MÜMIN İSOV

_____, *İstoriya na Bulgariya, Uçebnik za X-XI Klas na Obştoobrazovatelnite Trudovo-Politehniçeski Uçilişta*, Sofya 1966.

_____, *İstoriya na Bulgariya, Uçebnik za X-XI Klas na XI na Obştoobrazovatelnite Trudovo-Politehniçeski Uçilişta*, Sofya 1973.

ÇİÇOVSKA, V., *Politikata Sreştu Prosvetnata Traditsiya*, Sofya 2011.

DANAİLOV, L., ve diğeri, *Balkanskata Voyna 1912-1913*, Sofya 1961.

DANEV, S., “Mejdunarodnoto Polojenie Na Bulgariya”, içinde *Poluvekovna Bulgariya, İlüstrovan Übileen Album, 1878-1929*, Sofya 1929.

DASKALOV, R., “Mitologizirane v İstoriyata po Bılgarski Primeri, İstoriya”, içinde *İstoriya, Mitologiya, Politika*, Haz. D. Koleva ve K. Grozev, Sofya, 2010.

DELEV, P. ve diğeri, *İstoriya na Bulgariya za 11 Klas*, Sofya 1999.

_____, *İstoriya na Bulgariya, Ot Drevnostta do Naşı Dni, Uçebnik za 11. Klas*, Sofya 2001.

DEYANOVA, L., “Kontinuitet na Natsionalnata Pedagogiçeska İstoriya (1949 öncesi ve sonrasında Bulgar millî tarih ders kitapları)”, içinde *İstoriya, Mitologiya, Politika*, Haz. D. Koleva ve K. Grozev, Sofya 2010.

DIRVİNGOV, P., *İstoriya Na Makedono-Odrinskoto Opilçenie*, Cilt. I: *Jivotit i Deystviyata na Opilçenieto viv Voyna S Turtsia*, Sofya 1919.

_____, *Atakata na Odrin pod Osvetlenieto na İstoriyata i İzkustvoto, Tarih-Psikoloji Analizi*, Sofya 1931.

_____, *İzbrani Proizvedeniya*, Haz. S. Penkov, Sofya 1988.

DİMİTROV, İ. ve diğeri, *İstoriya na Bulgariya. Za X Klas na Edinnite Sredni Politehniçeski Uçilişta*, Sofya 1989 (1982).

DODOV, N., *Dnevnik po Balkanskata Voyna*, Sofya 2006.

BULGAR TARİH LİTERATÜRÜ VE DERS KİTAPLARINDA BİRİNCİ BALKAN
SAVAŞI'NIN DEĞERBİLİMSEL BOYUTLARI

ELENKOV, İ., “İstoriçeskata Nauka v Bılgariya prez Epohata na Komunizma: İnstitusionalna Organizatsiya i Funktsii”, içinde *İstoriya na Narodna Republika Bılgariya. Rejimit i Obştestvoto*, Haz. İ. Znepolski, Sofya 2009.

FOL, A. ve diğeri, *İstoriya na Bılgariya za 11 Klas na Srednoto Obştoobrazovatelno Uçilişte*, Sofya 1996.

GANÇEV, A., *Voynite na Tretoto Bılgarsko Tsarstvo*, Sofya Tarihsiz.

GELNER, I., *Natsii i Natsionalizım*, Sofya 1999.

GELLNER, E., *Uluslar ve Ulusçuluk*, Türkçeleştirenler: B. Ersanlı ve G. Göksu Özdoğan, II. Baskı, İstanbul 2008.

GENOV, G. P., “Petdeset Godişna Borba za Nezavisima Dırjava”, içinde *Pohuekovna Bılgariya, İlüstrovan Übileen Album, 1878-1929*, Sofya 1929.

GEORGİEV, G. ve diğeri, *İstoriya na Bılgariya, Kniga za Uçitelya*, Sofya 1973.

Golyama Entisklopediya Bılgariya, Cilt XI, Sofya 2012.

GROSBY, S., *Natsionalizım, Kratko Vivedenie*, Sofya 2008.

GRUEV, M., “Nasilie i İdentiçnost. Pirinska Makedonya v Etnonatsionalnite Politiki na Komunistiçeskiya Rejim v Bılgariya”, içinde *Nasilie, Politika i Pamet, Komunistiçeskiyat Rejim v Pirinska Makedonya. Refleksii na Sivremennika i İzsledovatelya*, Haz. M.Gruev ve diğeri, Sofya 2011.

GÜZELEV, V. ve diğeri, *İstoriya na Bılgariya za 11 Klas na Srednoto Obştoobrazovatelno Uçilişte*, Sofya 1996.

_____, *İstoriya i Tsivilizatsiya za 11 Zadıljitelna Podgotovka*, Sofya 2001.

HAYTOV, N. ve S. Diçev, *Minaloto na Yavorovo, Devin, Manastir*, Plovdiv 1985.

MÜMIN ISOV

HRİSTOV, A., *Kratka İstoriya na Osvoboditelnata Voyna 1912-1913*, Sofya 1921.

HRİSTOV, H., *Podvigut 1912-1913*, İkinci Baskı, Sofya 1986.

İLÇEV, İ, “Mitt za Sanstefanska Bılgariya Kato “Sveřtena Krava” na Bılgarskiya Patriotizm”, *İstoriya*, 6, 1995.

_____, *Rodinata mi-Prava ili Ne! Vinřnopolitięska Propaganda na Balkanskite Strani 1821-1923*, Sofya 1995.

İSOV, M., *Nay-razliçniyat Sısed, Obrazıt na Osmantsite /Turtsite i Osmanskta İmperiya/Turtsiya v Bılgarskite Uğebnıtsi po İstoriya Prez Vtorata Polovina na XX vek*, Sofya 2005.

İstoriya na Bılgarskata Komunistięska Partiya, Naz. R. Avramov, Sofya 1969.

İstoriya na Bılgariya v Tri Toma, Cilt II, Gızden geçirilmiş ikinci baskı, Sofya 1962.

İstoriya na Bılgariya v Dva Toma, Cilt II, Sofya 1955.

İstoriya na Bılgariya v Osem Toma, Cilt V, *Voenna İstoriya na Bılgarite ot Drevnostta do Naşi Dni*, Sofya 2007.

İstoriya na Bılgariya, Cilt VII, *Bılgariya 1903-1918. Kulturno Razvitie 1878-1918*, Sofya, 1999.

İVANOV, İ., “Postijeniya i Preblemi na Bılgarskata Voenna İstoriografiya sled Deveti Septemvri 1944 g.”, içinde *Problemi na Bılgarskata İstoriografiya sled Vtorata Svetovna Voyna*, Sofya 1973.

İVANOV, Y., “Kak se Otraziha Poslednite Voyni v Bılgarskata Uçebna Literatura”, *Uęiliřten Pregled*, 4, 1925.

İVANOVA, E., *Balkanite: Sjitelstvo Na Vekovete. İzsledvane Virhu (Ne) Sıstoyavaneto Na Balkanskata Modernost*, Sofya 2005.

BULGAR TARİH LİTERATÜRÜ VE DERS KİTAPLARINDA BİRİNCİ BALKAN
SAVAŞI'NIN DEĞERBİLİMSEL BOYUTLARI

Ízpylnen Oteçestven Dilg, Savaşlara katılan Bulgaristan Yahudilerine armağan külliyati, Sofya 1939.

JORDANO, K., *Vlast, Nedoverie i Nasledstvo, Skeptiçna Antropologiya*, Sofya 2006.

KANTARCİEV, T., *Pırva Brigada ot şesta Pehotna Diviziya v Osvoboditelnata Bilgaro-Turska Voyna 1912-1913*, I Kısım, Sofya 1914.

KAYÇEV, N., *Makedoniyo, Vizjelana..., Armiyata, Uçilişteto Í Gradejit Na Natsiyata V Sirbiya Í Bilgariya 1878-1912*, Sofya 2006.

KAZASOV, D., *Vidyano i Prejivyano 1891-1944*, Sofya 1969.

KAZER, K., *Priyatelstvo i Vrajda na Balkanite. Evrobalkanski Predizvikatelstva*, Sofya 2003.

KEPOV, İ. ve V. Kepova, *Obşta i Bilgarska İstoriya, Ortaokul 3. siniflara*, Sofya 1940.

KEPOV, İ., *Nay-nova İstoriya, Lise 7. sinif ders kitabı*, Birinci baskı, Plovdiv 1928.

KONEVA, R., "Sısedıt Mejdu Mira i Voynata (Bilgarskata Literatura za Svoya Sısed v Kraya na XIX - Naçaloto na XX v.)", içinde *Balkanski İdentiçnosti v Bilgarskata Kultura ot Modernata Epoha (XIX-XX vek)*, II Kısım, Sofya 2002.

KOSEV, D. ve diğer, *Kratka İstoriya na Bilgariya*, 2. Gözden geçirilmiş baskı, Sofya 1969.

KOSEV, K., *Bilgarsikiyat Natsionalen Vıpros Prez Pogleda na İstoriyata*, Plovdiv 1995.

Kratka Voenna İstoriya na Bilgariya 681- 1945 godina, Sofya 1977.

LALKOV, M. ve diğer, *İstoriya za 6. Klas na Srednoto Obştoobrazovatelno Uçilişte*, Sofya 1994.

_____, *Balkanskata Voyna 1912-1913*, Sofya 1982.

MÜMIN İSOV

_____, “Bilgariya v Naveçerieto i po Vreme na Voynite”, içinde A. Fol ve diğer *Kratka İstoriya Na Bilgarşya*. İkinci Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Baskı, Sofya 1983.

_____, “Bilgarskata Vınşna Politika 1878-1944: Mejdu Ekzaltatsiyata i Pogroma”, içinde *Oçertsi po Bilgarska İstoriya 1878-1948*, Haz. M. Radeva, Sofya 1992.

_____, *Ot Nadejdata Kim Razoçarovanie. İdeyata za Federatsiya v Balkanskiya Yugoiztok 1944-1948 g.*, Sofya Tarihsiz.

LAZAROV, İ. ve diğer, *İstoriya i Tsivilizatsiya za 11 Klas. Zadijitelna Podgotovka*, Veliko Tırnovo 2001.

LAZAROV, N., *Divnite Dunavtsi (İz Boyniya Jivot Na Peta Dunavska Diviziya)*, Varna 1928.

MARİNOV, Ç., “Ot İnternatsionalizm kım Natsionalizm. Komunistiçeskiyat Rejim, Makedonskiyat Vıpros i Politikata kım Etniçeskite r Religioznite Obştnosti”, içinde *İstoriya na Narodna Republika Bilgariya. Rejimit i Obştestvoto*, Haz. İ. Znepolski, Sofya 2009.

MANOLOVA, M., “Rodopskoto Neselenie v Pomoşt na Osvoboditelnite Voyski”, içinde *Srednite Rodopi i Balkanskite Voyni*, Plovdiv 1972.

MARKOV, G., *Bilgariya v Balkanskiya Stüz Sreştu Osmanskata İmperiya 1912-1913*, Sofya 1989.

MARTİNOVSKI, D., *Makedonskiyat Vıpros v Bilgaro-Yugoslavskite Otnoşeniya 1948-1968 g.*, Sofya 2010.

MİNEV, P. ve K. Domuşçiev, *Oteçestvoznanie, 4. sınıfa*, Altıncı gözden geçirilmiş baskı, Sofya 1927.

_____, *Oteçestvoznanie s Grajdansko Uçenie, 4. sınıflara*, Birinci Baskı, Sofya 1936.

MİTEV, Y., “Çetniçeskoto Dvijenie po Vreme na Balkanskata Voyna”, içinde *Pirvi Kongres Na Bilgarskoto İstoriçesko Drujestvo*, Sofya 1970.

BULGAR TARİH LİTERATÜRÜ VE DERS KİTAPLARINDA BİRİNCİ BALKAN
SAVAŞI'NIN DEĞERBİLİMSEL BOYUTLARI

_____, “Otsenka na Voynite ot 1912-1918 godina na Pırviya Kongres na Bilgarskoto İstoriçesko Drujestvo”, *Voенno-İstoriçeski sbornik*, 2, 1970.

_____, “Otsenki na V.İ.Lenin za Balkanskata Voyna (1912-1913) i Vliyanieto im Virhu Bilgarskata İstoriografiya”, *Voенno-İstoriçeski Sbornik*, 1, 1970.

_____, *Kratka İstoriya na Bilgarskiya Narod*, Sofya 1951.

MUTAFCİEVA, V. ve diğeri, *İstoriya i Tsivilizatsiya za 11 Klas. Zadiljitelna Podgotovka*, Sofya 2009.

POPOV, N., *Prevzemaneto na Odrin, Apoteoz na Bilgarskiya Geroizim*, Gözden geçiren A. Tonev, Haskovo 1936.

Natsionalno Predstavitelno İzsedvane: Steriotipi i Predrasıditsi v Uçebnitsi, Uçebni Pomagala, Obrazovatelni Programi i Planove v Podgotvitelnoto Uçilište, Sofya 2001.

NEDEV, N., *Osvoboditelni Voyni 1877-1878; 1885; 1912-1913; 1915-18*, Sofya 1929.

NİKOLOVA, G., “Retsidivi na Mita v Modernoto İstoriçesko Poznanie”, *İstoriçesko Bideşte*, 1, 2001.

NİKOV, S., *Balkanskata Voyna, Priçini, Razvoy i Kray*, Sofya 1913.

OGNYANOVA, M., *Balkanskata Voyna*, Sofya 1949.

ORMANCİEV, İ., *Nova i Nay-nova İstoriya na Bilgarskiya Narod*, Sofya 1943-1945.

PALEŞUTSKİ, K., “Bilgarskiyat Natsionalen Vıpros Mejdu Dvete Svetovni Voyni”, 681-1948, *İz İstoriyata Na Bilgarskata Narodnost İ Dirjava, İzsledvaniya, Analizi, Preotsenki*, Haz. M. Kumanov, Sofya 1993.

PANAYOTOV, L., “Balkanskiyat Stüz i Voynata ot 1912-1913 g.”, *Voенno-İstoriçeski sbornik*, 4, 1982.

MÜMINİSOV

_____, “Natsionalniyat Problem na Balkanite i Balkanskite Voyni”, içinde *Pirvi Kongres Na Bilgarskoto İstoriçesko Drujestvo*, Sofya 1970.

PASTUHOV, İ. ve İ. Stoyanov, *İstoriya na Bilgarskiya Narod, Lise 5. sınıf ve pedagoji okullarına ders kitabı*, Birinci Baskı, Plovdiv 1915.

PASTUHOV, İ., *Oteçestvoznanie, 4. sınıfa*, Beşinci gözden geçirilmiş baskı, Sofya 1925.

PAŞİNOV, İ., *23 Pehoten Şipçenski Polk viv Voynata s Turtsi i Siyuznitsi 1912-1913*, Sofya 1928.

Pobediteli, Kartini ot Odrin 1913-1933, Sofya 1933.

POPOV, İ., *Uçebnik po Bilgarska İstoriya, Ortaokul 3. sınıflara*, İkinci Genişletilmiş Baskı, Plovdiv 1917.

_____, *Uçebnik po Bilgarska İstoriya, Ortaokul 3. sınıflara*, Üçüncü Baskı, Plovdiv 1918.

_____, *Oteçestvoznanie, 4. sınıf ders kitabı*, Üçüncü Baskı, Sofya 1940.

POPOV, K., *Pametna Knijka za Vseki Bilgarin, Belejki ot Voynata*, Haskovo 1913.

POPOV, S., “Bilgariya: Granitsi, Teritoriya, Naselenie”, içinde *Poluvekovna Bilgariya, İlüstrovan Übileen Album, 1878-1929*, Sofya 1929.

Pouçeniya za Voynika-Grajdanin, Haz. Albay K. Solarov, (Şumen, 1928).

RADEV, S., *Tova, Koeto Vidyah ot Balkanskata Voyna, Konferenstiyata v Bukureşt i Bukureşkiyat Mir ot 1913 godina*, Sofya 2012.

RADEVA, M., *Uçiliştnoto İstoriçesko Obrazovanie v Bilgariya (1878-1944), Metod ve Tarih Analizi*, Sofya 2008.

RAZSUKANOV, A., *Balkanskata Voyna*, Sofya 1939.

RUSEV, İ., *Osma Pehotna Tuncanska Diviziya viv Voynata Sreştu Turtsiya 1912-1913*, Sofya 1923.

BULGAR TARİH LİTERATÜRÜ VE DERS KİTAPLARINDA BİRİNCİ BALKAN
SAVAŞI'NIN DEĞERBİLİMSEL BOYUTLARI

Saga za Balkanskata Voyna, Dnevnik na Sveštenik Ivan Doçev, Sofya 2012.

Sbornik ot Mejdunarodna Konferentsiya 90 Godini Balkanska Voyna, Kırcaali 2002.

SİLYANOV, H., *Pisma i İzpovedi na Edin Çetnik. Spomeni ot Stranca. Ot Vitoşa do Gramos, Sofya 1984.*

SMITH, A. D., *Millî Kimlik, Çeviren: B. Sina Şener, İstanbul 1999.*

SMİT, A., *Natsionalnata İdentiçnost, Sofya 2000.*

SOLAROV, K., *Balkanskiyat Süüz i Osvoboditelnite Voyni prez 1912 i 1913 godina, Sofya 1926.*

Srednite Rodopi i Balkanskite Voyni, Plovdiv 1972.

STANEV, N., *Nova Bulgariya, Sofya 1943.*

_____, *İstoriya na Bilgarskiya Narod, Sofya 1917.*

_____, *İstoriya na Bilgarskiya Narod, Ortaokul 3. sınıflara, İkinci Düzeltilmiş Baskı, Sofya 1918.*

_____, *Kratka Bilgarska İstoriya, Pohodna Voynişka Biblioteka, Sofya 1917.*

_____, *Nay-Nova İstoriya na Bulgariya 1878-1920, Sofya 1925.*

_____, *Uçebnik Po Bilgarska İ Obşta İstoriya (Novi Vekove), Halk ortaokullarının 3. sınıflarına, Birinci Baskı, Sofya 1932.*

STANİŞEV, N., *Kratka İstoriya na Bilgarite, ot Nay-stari Vemena do Dnes, Sofya 1942.*

STATELOVA, E. ve S. Grınçarov, *İstoriya na Bulgariya v Tri Toma, İstoriya na Nova Bulgariya 1878-1944, Cilt III, Sofya 2006.*

MÜMINİSOV

STEFANOV, İ., “Osvobojdenieto na Kırcaali i Kırcaaliysko prez Balkanskata Voyna 1912”, *İzvestiya na İnstituta po Voenna istoriya*, Cilt 38, 1984.

_____, “Zapiski na Artileriyskiya İnjener”, *Voenna-istoriçeski Sbornik*, 5, 1996.

STOİLOV, A. ve diğ., *İstoriya za Sedmi Klas na Obştoobrazovatelnite Uçilişta*, Sofya 1957.

_____, *İstoriya, Uçebnik za Osmi Klas na Srednite Politihniçeski Uçilişta*, Sofya 1960.

STOİLOV, P., “Za Haraktera na Bılgarskata Armiya i na Vodenite ot Neya Voyni prez Perioda 1877-1918”, *İzvestiya 1300 Godini Bılgarska Dirjava*, Cilt 31, Sofya 1981.

STOYANOV, Tsv., “Duhovnite i Materialni Postijeniya na Bılgariya sled Osvobojdenieto 1878-1928”, içinde *Poluvekovna Bılgariya, İlüstrovan Übileen Album, 1878-1929*, Sofya 1929.

ŞAROVA, K., “Burjoznata İstoriografiya i Uçastieto na Bılgariya vıv Voynite (1912-1918 g.)”, *İstoriçeski Pregled*, 2, 1950.

ŞOPOV, Y., *Didaktiçeski Problemi na İstoriyata*, Sofya 1991.

ŞOPOV, Y. ve diğ., *İstoriya za 6 Klas na Edinnoto Sredno-Politehniçesko Uçilişte*, Sofya 1986.

TAMAŞ, G. M., “Natsionalizmit Kato Kod i Matafora”, *İztok-İztok*, 2, 1991.

TODOROVA, M., *Balkani-Balkanizim*, İkinci Genişletilmiş Baskı, Sofya 2004.

_____, *Bılgariya, Balkanite, Svetit: İdei, Protsesi, Sıbitiya*, Sofya 2010.

TOŞEV, A., *Balkanskite Voyni*, Cilt I-II, Sofya 1929-1931.

TRAYKOV, V., “Po Nyakoi Vıprosi na Naşata Voenna İstoriya ot 1885 do 1918 godina”, *İzvestiya 1300 godini Bılgarska Dirjava*, Cilt 31, Sofya 1981.

BULGAR TARİH LİTERATÜRÜ VE DERS KİTAPLARINDA BİRİNCİ BALKAN
SAVAŞI'NIN DEĞERBİLİMSEL BOYUTLARI

TSVETKOV, P., *Bılgariya i Balkanite ot Drevnostta do Naşı Dni*, Varna 1998.

VASİLEV, V., “Uçastieto na Bılgariya v Balkanskata i Mejdusiüzniçeskata Voyna 1912-1913 g.”, içinde *681-1948. İz İstoriyata na Bılgarskata Narodnost i Dirjava, İzledvaniya, Analizi, Preotsenki*, Sofya 1993.

Voynata Mejdu Bılgariya i Turtsiya 1912-1913 godina, Cilt I-VII, Sofya 1928-1937.

YAVAŞÇEV, S., *Bılgarskata Voennoteoritıçna Misıl 1878-1944*, Sofya 2011.